

جاتا ہے کہ میں نے اپنے امکان تک تجھے پہچانا۔ اب مجھے بخش دے، کہ میرے تجھے پہچانتا تیری بارگاہ میں میرا وسیلہ ہے۔ یہی دعا کرنے کے لئے روح پرواز کر گئی ہے

ایسا تذکرہ بھکار جو خیام کے دوست کا بیٹا اور خیام کے داماد کا دوست یا شستا سا تھا، اور خدا اپنے باپ کے ساتھ خیام کی خدمت میں حاضر بھی ہو چکا تھا، اپنی کتاب ”تمہ صوان الحکمہ“ میں جو ۵۴۵ھ کی تالیف ہے، اس عنوان کے تحت خیام کا ذکر کرتا ہے: ”الدستور الفيلسوف مجتہد الحق عمر بن ابراہیم الخیام“ علامہ سید سلیمان ندوی نے مذکورہ بالا کتاب کے آخر میں خیام کے وہ تمام رسائل نقل کر دیے ہیں جو انہیں دستیاب ہوئے ہیں۔ ان میں ایک ان دو خطوں پر مشتمل ہے جو قاضی ابوالنصر محمد بن عبدالرحیم النسوی اور خیام نے ایک دوسرے کو لکھے ہیں۔ اس مراسلت کا آغاز (حد و لغت کے بعد) اس طرح ہوتا ہے

”کتب ابوالنصر محمد بن عبدالرحیم — سنۃ ثلاث وسبعین دار لبعاتہ الی السید الاصل مجتہد الحق، فیلسوف العالم، نصرۃ الدین سید حکماء المشرق والمغرب ابی الفتح عمر بن ابراہیم الخیامی“ الخ

میتقی نے خیام کے ذکر کے عنوان میں، اور اس مراسلت کے مولف نے اپنے دیباچے میں عمر خیام کے باپ کا نام ”ابراہیم“ لکھا ہے۔ نیز خیام کے مذکورہ بالا رسائل کے خطوط میں اگر خیام کی ولدیت لکھی گئی ہے، تو وہ صرف اور فقط ابراہیم ہے۔ کسی ایک شخص نے بھی چاہے وہ خیام کا معاصر ہو یا اس کے بعد کا تذکرہ بھکار، اس کی ولدیت بجز ابراہیم اور نہیں لکھی۔

اس اتفاق کی پشت پر خود خیام کا اپنا بیان بھی ہے۔ سید صاحب نے اس کا فارسی رسالہ نقل کیا ہے، جس کا عنوان ہے: رسالہ بالعجمیہ لعمر بن الخیام فی کلیات الوجود، اس کا آغاز اس طرح ہوتا ہے:

تمہ صوان الحکمہ ۱۱۲ طبع لاہور۔ ۱۳۵۱ھ ۱۱۲۵ھ فیضان ۱۱۲۵ھ خیام ۳۷۵ھ ۱۱۲۵ھ فیضان ۱۱۲۵ھ

چین گوید ابو الفتح عمر بن ابراہیم الحلی

اس کے بعد یہ کہنے کی گنجائش مطلق نہیں رہتی کہ خیام کے باپ کا نام ابراہیم نہیں، بلکہ عثمان تھا، اور وہ خاقانی کا چچا تھا، کیوں کہ یہ خود خاقانی کی تصریح کے بھی خلاف ہے اور خیام کے بیان سے بھی مطابقت نہیں رکھتا۔ اس پر اگر اس حقیقت کا اضافہ کر لیا جائے تو میرے بیان کی مزید تائید ہوگا کہ خیام کا مولد و نشا نیشا پور تھا، جو صوبہ خراسان میں واقع ہے، اور خاقانی اور اسکے باپ اور چچا شروان کے باشندے تھے جو صوبہ آذربائیجان کا ایک شہر ہے۔ اور ان دونوں میں بہت بعد ہے۔

یہ امر بھی کم لائق توجہ نہیں کہ خاقانی نے اپنے چچا کے طبیب ہونے کا ذکر شد و مد سے کیا ہے۔ اور خیام کی شہرت طبیب کی حیثیت سے بالکل نہیں۔

لہٰذا ہمیں یہ مان لینا چاہیے کہ تحتہ العرائین کے مطبوعہ نسخے میں سے جو عنوان آغاز مضمون میں نقل کیا گیا ہے، اس میں لفظ عمر خیام یا تو اس نسخے کے کاتب کی اُپکھ ہے، جو مطبوعہ کا اصل تھا، یا اس مطبوعہ کے صحیح کو دھوکہ ہوا۔ خاقانی کا چچا عمر بن عثمان تھا، اور خیام کا نام عمر بن ابراہیم الحلیام تھا، اور یہ دونوں جدا جدا شخصیتیں تھیں۔

حضرت ابو بکر صدیقؓ کے سرکاری خطوط

خلیفہ اول حضرت صدیق اکبرؓ کے وہ تمام خطوط مع اصل و ترجمہ یکجا کیے گئے ہیں جو خلیفہ اول نے اپنی خلافت کے پہلے شوب اور ہنگامہ خیز دور میں حاکموں گورنروں اور قاضیوں کے نام تحریر فرمائے ہیں ان مکتوبات کے مطالعہ سے حضرت صدیق اکبرؓ کی لاثانی انتظامی خصوصیات اور طریق کار سامنے آجاتا ہے۔

قیمت مجلد سات روپے

برہان دہلی

۱۳۰

سلسلہ کے لیے ملاحظہ ہو برہان جون ۱۹۷۷ء

ہندو تہذیب اور مسلمان

جناب ڈاکٹر محمد عمر صاحب استاذ تاریخ جامعہ ملیہ اسلامیہ - نئی دہلی

(۳۰)

سواریاں

عرب کے مسلمان اونٹ اور ایمان و توران کے گھوڑے سواری اور باربرداری کے لیے استعمال کیا کرتے تھے لیکن ہندوستان میں آنے کے بعد اس ملک کے جزا فیاضی حالات اور یہاں کے چلن اور دستور کے مطابق مسلمانوں نے ہندوستانی سواریوں کو اپنا لیا۔ ہاتھی | غزنویوں کے دور حکومت سے ہی مسلمانوں میں ہاتھیوں کا استعمال جنگ، سواری اور باربرداری کے لیے شروع ہو گیا تھا۔ سلطان دہلی اور عہد مغلیہ میں یہ رواج عام ہو گیا تھا کہ بادشاہ کے متعلق ابوالفضل نے لکھا ہے :

”خلفے کی سواری کے لیے ہمیشہ ایک سو ایک ہاتھی جدا اور مخصوص رہتے ہیں۔ بادشاہ عالم پناہ ابتداء سے تا اس دم اس آسماں پیکر جانور پر سوار ہوتے ہیں اور اس دیونر اوصیوان کو اپنے قابو میں رکھتے ہیں۔ قبلہ عالم اس سواری میں اس قدر مشاق ہیں کہ ہاتھی کے عالم مستی میں جب نود کے دانتوں پر پاؤں رکھ کر اس پر سوار ہو جاتے ہیں جس سے تماشا بینوں کو سخت حیرت

لے آئین اکبری (۱. ت. ج ۱، ص ۱: ۲۲۷، نیز منوچی: ۳۶۳۔)

دعوت ہوتا ہے لیکن

ہاتھیوں پر بڑی عمدہ اور دلکش عماریاں کسی جاتی تھیں جماعتی وسیع ہوتی تھیں کہ دوران سفر میں سوار اس میں آرام بھی کر سکتے تھے۔

سواری کے ہاتھیوں کی سجاوٹ کی بن چیزوں کا ابوالفضل نے ذکر کیا ہے ان میں سے سب سے زیادہ اہم ذیل چیزیں تھیں۔ دھترہ، لوہے، چاندی یا سونے کی ایک بڑی زنجیر، ٹوہ لنگر، ایک لمبی زنجیر جو ہاتھی کو بھاگنے سے روکتی تھی۔ گدلیہ، ایک تکیہ جس کو ہاتھی کی پیٹھ پر رکھ کر نیچے طناب سے باندھتے تھے جو آسانی، چند گھونگروں کے ساتھ گونہ کر بانات کے ایک ٹکڑے میں سی دیتے تھے اور

لے آئین اکبری (۱۱۵-۱۱۶، ۲۳۳-۲۳۴)۔ ہاتھیوں کی قسمیں، ان کی سجاوٹ کے لوازمات وغیرہ کے بارے میں تفصیلی معلومات کے لیے ملاحظہ ہو: آئین اکبری، فیل خانہ (آئین ۴۴)، ۲۱۶: ۲۲۹، رخت: ۲۳۶-۲۴۱

۵۷ عمارتی یا ہندو کی وضاحت کے لیے ملاحظہ ہو۔ برتیر (انگریزی): ۵۳ (حاشیہ ۲): ۵۴ (حاشیہ ۱) نظیر اکبر آبادی نے سواری کے ہاتھیوں کا یوں ذکر کیا ہے۔

ہاتھی جو تھے پہاڑ کی مانند تن سیاہ جن پر کسیں عماریاں درخشاں رنگ باہ
ہودوں کی بھی چمک پہ ٹھہرتی نہیں جگاہ کس عیش سے چمکے ہوئے پھرتے تھے واہ واہ
کلیات نظیر اکبر آبادی ۵۳۶

عماریوں اور ہودوں کی ساخت اور سجاوٹ کے بارے میں مفصل معلومات کے لیے ملاحظہ ہو

تاریخ احمد شاہی: ۱۲۹، سیر المتاخرین (انگریزی ترجمہ) ۳۱۱، (حاشیہ ۲۲)

TWINING: TRAVELS IN INDIA: 36, 275-76.

HEBER: TRAVELS IN INDIA ETC. I, P. 30 VALENTIA:

VOYAGES AND TRAVELS ETC. I, P. 137.

ہفت تماشا: ۷۳

اس کو ہاتھی کے سرین اور سینے کے قریب آگے کی طرف باندھتے تھے۔ اس زنجیر سے ہاتھی کی آرائش اور اس کی شان میں نمایاں اضافہ ہو جاتا تھا۔ بہت کچھ وہ زنجیریں جو خوبصورتی کے ہاتھی کے دونوں طرف باندھی جاتی تھیں، اور گھنٹا زنجیروں میں لٹکا کر شکم کے نیچے باندھتے تھے۔ مطلقاً (تبت کے ہیل کے دم کے چھوٹے موچھل) یہ ساٹھ یا اس سے کم وزن رکھتے تھے۔ اور ہاتھی کے گلے، دانتوں، گردن، اور پیشانی پر لٹکاتے تھے۔ مٹی، پانچ لوسے کی تیلیوں کو جو ایک ایک گز لابی اور چار چار گشت چوڑی ہوتی تھیں۔ لوسے کے پھلوں سے ایک دوسرے سے باندھتے تھے۔ گی جھنٹ، ایک پوشش ہوتی تھی جو شان و شوکت کے لیے پاکھر کے اوپر ڈالی جاتی تھی۔ یہ ولایتی ٹاٹ کو تین تہہ کر کے سیتے تھے اور باہر کی جانب اس میں چوڑے بند ٹانگتے تھے۔ میگھ دہلی یہ ایک شامیانہ ہوتا تھا جس کو اکبر بادشاہ نے ایجاد کیا تھا۔ رن بھل۔ یہ پیشانی بند تھا۔ اند بفت وغیرہ قیمتی کپڑوں کا تیار کیا جاتا تھا۔ اس کے دامن میں بہترین نادوختہ کپڑے اور موچھل لٹکاتے تھے جو ہوا میں ہلے اور خوشنما منظر پیش کرتے تھے۔ گیتیلی، چار پھلوں کو باہم ملاتے تھے اور تین تہہ ان کے اوپر اور دو حلقے سب سے اوپر جوڑ کر ہاتھی کے پاؤں میں لٹکاتے تھے جس سے اس کی شان دو بالا ہو جاتی تھی۔ پائے رنجن، چند گھونگھرو کے مجموعے کا نام تھا جو گیتیلی کی طرح پاؤں میں باندھے جاتے تھے۔

صوبہ آگرہ، صوبہ الہ آباد، صوبہ مالوہ، صوبہ بہار، صوبہ بنگال میں کثرت سے ہاتھی پائے جاتے تھے۔

۱۔ برنیر (انگریزی) ۳۰-۳۱۔ ہودہ ایک بیضوی کرسی ہوتی تھی جس پر پھتری ہوتی تھی اور غلتا اور سنہری چیزوں سے مزین کی جاتی تھی۔ میگھ دہلی، کرہ، نکلا کڑی کا ایک چھوٹا سا میدان ہوتا تھا جو طبعاً اونچا ہوتا تھا۔

۲۔ آئین اکبری (۱۰۱) ج ۱-۱۵: ۲۳۶-۲۳۷۔ ہاتھیوں کو طلالی کپڑے بھی پہنائے جاتے تھے۔ مجموعہ شہنویات میرسن: ۳۷

ہاتے تھے اور مغلیہ فیل خانے کے لیے ان علاقوں سے ہاتھی منگوائے جاتے تھے یہ
شاہان مغلیہ ہاتھی کی سواری کرتے تھے۔ جہانگیر کے زمانے میں ہاتھی کا ایک طلائی تہو تاج
ہزار روپے کی لاگت سے تیار کروایا گیا تھا۔

شاہ جہاں بادشاہ کے کشمیر کے سفر کا ذکر کرتے ہوئے برنیر نے لکھا ہے کہ دوران سفر میں
بھی بادشاہ ہاتھی پر بھی سوار ہوتا تھا جس پر میگھ ڈنبر یا ہودہ رکھا ہوتا تھا۔ سفر کا بہت
شاندار اور دلکش طریقہ تھا۔ کیوں کہ ہاتھی کی بلندی شان و شوکت، قاتل کشتی لوازمات سے
بہتر کوئی دوسری چیز حاذب نظر نہیں ہو سکتی تھی۔

شاہی خاندان کی مستورات اکثر دہشتہ تھیں۔ سفر کرتی تھیں۔ ان ہاتھیوں کے بڑے
بڑے چاندی کے گھٹے بڑے ہوتے تھے اور بڑی قیمتی چیزوں سے سجے ہوتے۔ ان کی جھولیں وغیرہ
نہایت زرق برق اور بیش قیمت اور انارکشی چیزیں جو جھول وغیرہ میں لٹکائی جاتی تھیں، نہایت
حمہ زردوزی کے کام کی ہوتیں۔ برنیر کا بیان ہے ”یہ حسن و جمیل اور ممتاز بگمیں اپنے میگھ
ڈنبروں میں بیٹھی ہوئی ایسی دکھائی دیتی تھیں گویا ہمایوں پر مایاں اڑتی جا رہی ہوں۔ ہر ایک
میگھ ڈنبر میں آٹھ عورتیں بیٹھ سکتی تھیں۔ چار ایک طرف اور چار دوسری طرف۔ میگھ ڈنبر کے
ہر ایک خانے پر دشمنیں جالی کا غلاف پڑا ہوا ہوتا تھا۔ اور چوڑول اور تخت رقاں کی شان و
شوکت اور زرق برق سے کسی طرح کم نہیں ہوتا۔ برنیر نے روشن آرا کی سواری کا تفصیل سے
ذکر کیا ہے جو بیگو کے ہاتھی پر سوار تھی تھی۔

۱۵-۱۶: ۲۲۶ خلاصۃ التواریخ: ۱۵-۱۶

۱۷-۱۸: اقبال نامہ جہانگیری (متمم خاں، اردو ترجمہ) جس موقع پر مہابت خاں نے جہانگیر بادشاہ کو

لنکار کیا تھا۔ اس وقت وہ سواری خاصہ کی تھیں پر سوار تھا۔ ۲۲۹، ۲۳۰

۱۹-۲۰: برنیر۔ ص ۳۶۲

اورنگ زیب کے زمانے میں سواری خاصہ کے لیے ایک سو ایک ہاتھیوں کے بھالے صرف سو ہاتھی مخصوص تھے جو اپنی بندی، اور قوت کے لیے متاثر تھے۔ ان کے علاوہ کچھ ہتھنیاں بھی تھیں۔ جن پر سواری کرنا بادشاہ باعث تحقیر نہیں سمجھتا تھا۔ ان ہاتھیوں کو ہندو قوں، گولوں، توپوں، چرخوں اور دوسری قسم کی آتشہازیوں کے سامنے اپنی جگہ پر جمے رہنے کی تعلیم دی جاتی تھی۔ اس کی وجہ یہ تھی کہ اگر ان چیزوں کا سامنا ہو تو خوف، زدہ ہو کر بھاگ نہ کھڑے ہوں۔ کچھ ہاتھیوں کو اس بات کی بھی تعلیم دی جاتی تھی کہ وہ شیر اور تیندوے کو دیکھ کر ہراساں نہ ہوں تاکہ ایسے ہاتھیوں کو شکار کے لیے استعمال کیا جاسکے۔ ہاتھیوں کی اچھی خاصی دیکھ بھال کی جاتی تھی اور انکی خوراک کا بڑا اہتمام کیا جاتا تھا۔ ان کو شراب بھی پلائی جاتی تھی تاکہ میلان جنگ میں ان کی ہمت میں اضافہ ہو جائے۔ شاہان مغلیہ کا یہ بھی ایک دستور تھا کہ جنم کے کارے بھروسے کے نیچے ایک ہاتھی ہر وقت ایک منتری (دربان) کی صورت میں کھڑا رہتا تھا۔ ان ہاتھیوں میں سے ایک ہاتھی سب سے زیادہ بلند قامت، طاقت ور اور لحیم شمیم تھا، جو ہاتھیوں کا ”سرور“ کہلاتا تھا۔ اس ہاتھی کو جب دربار میں لایا جاتا تھا تو اس پر رنگین اور بھرپور ڈالی جاتی تھی۔ سنہرے روپے زیورات سے آرائش پیرا سہ کیا جاتا تھا اور اس کے ہمرکاب دوسرے ہاتھی بھی ہوتے تھے اس موقع پر ہانسیاں بجل اور سنگھ بھی بکتے تھے اور اس جلوس کے ساتھ جھنڈے بھی ہوتے تھے۔ ان تمام وجوہ کی بنا پر وہ منظر بڑا شاندار معلوم ہوتا تھا۔

فیضان خاصہ کے علاوہ چودہ سو ہاتھی اور ہوتے تھے۔ یہ ہاتھی رانیوں، شہزادیوں، اور انکی خواص کی سواروں، خیموں اور مطبخ کے برتنوں اور دیگر سامان کے لانے لے جانے کے لیے استعمال

۱۔ اکبر بادشاہ کے زمانے میں خوراک وغیرہ کی تفصیل ملاحظہ ہو۔ ۲۔ مین اکبری (۱۔ ۲۔ ۳۔ ۴۔ ۵۔ ۶۔ ۷۔ ۸۔ ۹۔ ۱۰۔ ۱۱۔ ۱۲۔ ۱۳۔ ۱۴۔ ۱۵۔ ۱۶۔ ۱۷۔ ۱۸۔ ۱۹۔ ۲۰۔ ۲۱۔ ۲۲۔ ۲۳۔ ۲۴۔ ۲۵۔ ۲۶۔ ۲۷۔ ۲۸۔ ۲۹۔ ۳۰۔ ۳۱۔ ۳۲۔ ۳۳۔ ۳۴۔ ۳۵۔ ۳۶۔ ۳۷۔ ۳۸۔ ۳۹۔ ۴۰۔ ۴۱۔ ۴۲۔ ۴۳۔ ۴۴۔ ۴۵۔ ۴۶۔ ۴۷۔ ۴۸۔ ۴۹۔ ۵۰۔ ۵۱۔ ۵۲۔ ۵۳۔ ۵۴۔ ۵۵۔ ۵۶۔ ۵۷۔ ۵۸۔ ۵۹۔ ۶۰۔ ۶۱۔ ۶۲۔ ۶۳۔ ۶۴۔ ۶۵۔ ۶۶۔ ۶۷۔ ۶۸۔ ۶۹۔ ۷۰۔ ۷۱۔ ۷۲۔ ۷۳۔ ۷۴۔ ۷۵۔ ۷۶۔ ۷۷۔ ۷۸۔ ۷۹۔ ۸۰۔ ۸۱۔ ۸۲۔ ۸۳۔ ۸۴۔ ۸۵۔ ۸۶۔ ۸۷۔ ۸۸۔ ۸۹۔ ۹۰۔ ۹۱۔ ۹۲۔ ۹۳۔ ۹۴۔ ۹۵۔ ۹۶۔ ۹۷۔ ۹۸۔ ۹۹۔ ۱۰۰۔ ۱۰۱۔ ۱۰۲۔ ۱۰۳۔ ۱۰۴۔ ۱۰۵۔ ۱۰۶۔ ۱۰۷۔ ۱۰۸۔ ۱۰۹۔ ۱۱۰۔ ۱۱۱۔ ۱۱۲۔ ۱۱۳۔ ۱۱۴۔ ۱۱۵۔ ۱۱۶۔ ۱۱۷۔ ۱۱۸۔ ۱۱۹۔ ۱۲۰۔ ۱۲۱۔ ۱۲۲۔ ۱۲۳۔ ۱۲۴۔ ۱۲۵۔ ۱۲۶۔ ۱۲۷۔ ۱۲۸۔ ۱۲۹۔ ۱۳۰۔ ۱۳۱۔ ۱۳۲۔ ۱۳۳۔ ۱۳۴۔ ۱۳۵۔ ۱۳۶۔ ۱۳۷۔ ۱۳۸۔ ۱۳۹۔ ۱۴۰۔ ۱۴۱۔ ۱۴۲۔ ۱۴۳۔ ۱۴۴۔ ۱۴۵۔ ۱۴۶۔ ۱۴۷۔ ۱۴۸۔ ۱۴۹۔ ۱۵۰۔ ۱۵۱۔ ۱۵۲۔ ۱۵۳۔ ۱۵۴۔ ۱۵۵۔ ۱۵۶۔ ۱۵۷۔ ۱۵۸۔ ۱۵۹۔ ۱۶۰۔ ۱۶۱۔ ۱۶۲۔ ۱۶۳۔ ۱۶۴۔ ۱۶۵۔ ۱۶۶۔ ۱۶۷۔ ۱۶۸۔ ۱۶۹۔ ۱۷۰۔ ۱۷۱۔ ۱۷۲۔ ۱۷۳۔ ۱۷۴۔ ۱۷۵۔ ۱۷۶۔ ۱۷۷۔ ۱۷۸۔ ۱۷۹۔ ۱۸۰۔ ۱۸۱۔ ۱۸۲۔ ۱۸۳۔ ۱۸۴۔ ۱۸۵۔ ۱۸۶۔ ۱۸۷۔ ۱۸۸۔ ۱۸۹۔ ۱۹۰۔ ۱۹۱۔ ۱۹۲۔ ۱۹۳۔ ۱۹۴۔ ۱۹۵۔ ۱۹۶۔ ۱۹۷۔ ۱۹۸۔ ۱۹۹۔ ۲۰۰۔ ۲۰۱۔ ۲۰۲۔ ۲۰۳۔ ۲۰۴۔ ۲۰۵۔ ۲۰۶۔ ۲۰۷۔ ۲۰۸۔ ۲۰۹۔ ۲۱۰۔ ۲۱۱۔ ۲۱۲۔ ۲۱۳۔ ۲۱۴۔ ۲۱۵۔ ۲۱۶۔ ۲۱۷۔ ۲۱۸۔ ۲۱۹۔ ۲۲۰۔ ۲۲۱۔ ۲۲۲۔ ۲۲۳۔ ۲۲۴۔ ۲۲۵۔ ۲۲۶۔ ۲۲۷۔ ۲۲۸۔ ۲۲۹۔ ۲۳۰۔ ۲۳۱۔ ۲۳۲۔ ۲۳۳۔ ۲۳۴۔ ۲۳۵۔ ۲۳۶۔ ۲۳۷۔ ۲۳۸۔ ۲۳۹۔ ۲۴۰۔ ۲۴۱۔ ۲۴۲۔ ۲۴۳۔ ۲۴۴۔ ۲۴۵۔ ۲۴۶۔ ۲۴۷۔ ۲۴۸۔ ۲۴۹۔ ۲۵۰۔ ۲۵۱۔ ۲۵۲۔ ۲۵۳۔ ۲۵۴۔ ۲۵۵۔ ۲۵۶۔ ۲۵۷۔ ۲۵۸۔ ۲۵۹۔ ۲۶۰۔ ۲۶۱۔ ۲۶۲۔ ۲۶۳۔ ۲۶۴۔ ۲۶۵۔ ۲۶۶۔ ۲۶۷۔ ۲۶۸۔ ۲۶۹۔ ۲۷۰۔ ۲۷۱۔ ۲۷۲۔ ۲۷۳۔ ۲۷۴۔ ۲۷۵۔ ۲۷۶۔ ۲۷۷۔ ۲۷۸۔ ۲۷۹۔ ۲۸۰۔ ۲۸۱۔ ۲۸۲۔ ۲۸۳۔ ۲۸۴۔ ۲۸۵۔ ۲۸۶۔ ۲۸۷۔ ۲۸۸۔ ۲۸۹۔ ۲۹۰۔ ۲۹۱۔ ۲۹۲۔ ۲۹۳۔ ۲۹۴۔ ۲۹۵۔ ۲۹۶۔ ۲۹۷۔ ۲۹۸۔ ۲۹۹۔ ۳۰۰۔ ۳۰۱۔ ۳۰۲۔ ۳۰۳۔ ۳۰۴۔ ۳۰۵۔ ۳۰۶۔ ۳۰۷۔ ۳۰۸۔ ۳۰۹۔ ۳۱۰۔ ۳۱۱۔ ۳۱۲۔ ۳۱۳۔ ۳۱۴۔ ۳۱۵۔ ۳۱۶۔ ۳۱۷۔ ۳۱۸۔ ۳۱۹۔ ۳۲۰۔ ۳۲۱۔ ۳۲۲۔ ۳۲۳۔ ۳۲۴۔ ۳۲۵۔ ۳۲۶۔ ۳۲۷۔ ۳۲۸۔ ۳۲۹۔ ۳۳۰۔ ۳۳۱۔ ۳۳۲۔ ۳۳۳۔ ۳۳۴۔ ۳۳۵۔ ۳۳۶۔ ۳۳۷۔ ۳۳۸۔ ۳۳۹۔ ۳۴۰۔ ۳۴۱۔ ۳۴۲۔ ۳۴۳۔ ۳۴۴۔ ۳۴۵۔ ۳۴۶۔ ۳۴۷۔ ۳۴۸۔ ۳۴۹۔ ۳۵۰۔ ۳۵۱۔ ۳۵۲۔ ۳۵۳۔ ۳۵۴۔ ۳۵۵۔ ۳۵۶۔ ۳۵۷۔ ۳۵۸۔ ۳۵۹۔ ۳۶۰۔ ۳۶۱۔ ۳۶۲۔ ۳۶۳۔ ۳۶۴۔ ۳۶۵۔ ۳۶۶۔ ۳۶۷۔ ۳۶۸۔ ۳۶۹۔ ۳۷۰۔ ۳۷۱۔ ۳۷۲۔ ۳۷۳۔ ۳۷۴۔ ۳۷۵۔ ۳۷۶۔ ۳۷۷۔ ۳۷۸۔ ۳۷۹۔ ۳۸۰۔ ۳۸۱۔ ۳۸۲۔ ۳۸۳۔ ۳۸۴۔ ۳۸۵۔ ۳۸۶۔ ۳۸۷۔ ۳۸۸۔ ۳۸۹۔ ۳۹۰۔ ۳۹۱۔ ۳۹۲۔ ۳۹۳۔ ۳۹۴۔ ۳۹۵۔ ۳۹۶۔ ۳۹۷۔ ۳۹۸۔ ۳۹۹۔ ۴۰۰۔ ۴۰۱۔ ۴۰۲۔ ۴۰۳۔ ۴۰۴۔ ۴۰۵۔ ۴۰۶۔ ۴۰۷۔ ۴۰۸۔ ۴۰۹۔ ۴۱۰۔ ۴۱۱۔ ۴۱۲۔ ۴۱۳۔ ۴۱۴۔ ۴۱۵۔ ۴۱۶۔ ۴۱۷۔ ۴۱۸۔ ۴۱۹۔ ۴۲۰۔ ۴۲۱۔ ۴۲۲۔ ۴۲۳۔ ۴۲۴۔ ۴۲۵۔ ۴۲۶۔ ۴۲۷۔ ۴۲۸۔ ۴۲۹۔ ۴۳۰۔ ۴۳۱۔ ۴۳۲۔ ۴۳۳۔ ۴۳۴۔ ۴۳۵۔ ۴۳۶۔ ۴۳۷۔ ۴۳۸۔ ۴۳۹۔ ۴۴۰۔ ۴۴۱۔ ۴۴۲۔ ۴۴۳۔ ۴۴۴۔ ۴۴۵۔ ۴۴۶۔ ۴۴۷۔ ۴۴۸۔ ۴۴۹۔ ۴۵۰۔ ۴۵۱۔ ۴۵۲۔ ۴۵۳۔ ۴۵۴۔ ۴۵۵۔ ۴۵۶۔ ۴۵۷۔ ۴۵۸۔ ۴۵۹۔ ۴۶۰۔ ۴۶۱۔ ۴۶۲۔ ۴۶۳۔ ۴۶۴۔ ۴۶۵۔ ۴۶۶۔ ۴۶۷۔ ۴۶۸۔ ۴۶۹۔ ۴۷۰۔ ۴۷۱۔ ۴۷۲۔ ۴۷۳۔ ۴۷۴۔ ۴۷۵۔ ۴۷۶۔ ۴۷۷۔ ۴۷۸۔ ۴۷۹۔ ۴۸۰۔ ۴۸۱۔ ۴۸۲۔ ۴۸۳۔ ۴۸۴۔ ۴۸۵۔ ۴۸۶۔ ۴۸۷۔ ۴۸۸۔ ۴۸۹۔ ۴۹۰۔ ۴۹۱۔ ۴۹۲۔ ۴۹۳۔ ۴۹۴۔ ۴۹۵۔ ۴۹۶۔ ۴۹۷۔ ۴۹۸۔ ۴۹۹۔ ۵۰۰۔ ۵۰۱۔ ۵۰۲۔ ۵۰۳۔ ۵۰۴۔ ۵۰۵۔ ۵۰۶۔ ۵۰۷۔ ۵۰۸۔ ۵۰۹۔ ۵۱۰۔ ۵۱۱۔ ۵۱۲۔ ۵۱۳۔ ۵۱۴۔ ۵۱۵۔ ۵۱۶۔ ۵۱۷۔ ۵۱۸۔ ۵۱۹۔ ۵۲۰۔ ۵۲۱۔ ۵۲۲۔ ۵۲۳۔ ۵۲۴۔ ۵۲۵۔ ۵۲۶۔ ۵۲۷۔ ۵۲۸۔ ۵۲۹۔ ۵۳۰۔ ۵۳۱۔ ۵۳۲۔ ۵۳۳۔ ۵۳۴۔ ۵۳۵۔ ۵۳۶۔ ۵۳۷۔ ۵۳۸۔ ۵۳۹۔ ۵۴۰۔ ۵۴۱۔ ۵۴۲۔ ۵۴۳۔ ۵۴۴۔ ۵۴۵۔ ۵۴۶۔ ۵۴۷۔ ۵۴۸۔ ۵۴۹۔ ۵۵۰۔ ۵۵۱۔ ۵۵۲۔ ۵۵۳۔ ۵۵۴۔ ۵۵۵۔ ۵۵۶۔ ۵۵۷۔ ۵۵۸۔ ۵۵۹۔ ۵۶۰۔ ۵۶۱۔ ۵۶۲۔ ۵۶۳۔ ۵۶۴۔ ۵۶۵۔ ۵۶۶۔ ۵۶۷۔ ۵۶۸۔ ۵۶۹۔ ۵۷۰۔ ۵۷۱۔ ۵۷۲۔ ۵۷۳۔ ۵۷۴۔ ۵۷۵۔ ۵۷۶۔ ۵۷۷۔ ۵۷۸۔ ۵۷۹۔ ۵۸۰۔ ۵۸۱۔ ۵۸۲۔ ۵۸۳۔ ۵۸۴۔ ۵۸۵۔ ۵۸۶۔ ۵۸۷۔ ۵۸۸۔ ۵۸۹۔ ۵۹۰۔ ۵۹۱۔ ۵۹۲۔ ۵۹۳۔ ۵۹۴۔ ۵۹۵۔ ۵۹۶۔ ۵۹۷۔ ۵۹۸۔ ۵۹۹۔ ۶۰۰۔ ۶۰۱۔ ۶۰۲۔ ۶۰۳۔ ۶۰۴۔ ۶۰۵۔ ۶۰۶۔ ۶۰۷۔ ۶۰۸۔ ۶۰۹۔ ۶۱۰۔ ۶۱۱۔ ۶۱۲۔ ۶۱۳۔ ۶۱۴۔ ۶۱۵۔ ۶۱۶۔ ۶۱۷۔ ۶۱۸۔ ۶۱۹۔ ۶۲۰۔ ۶۲۱۔ ۶۲۲۔ ۶۲۳۔ ۶۲۴۔ ۶۲۵۔ ۶۲۶۔ ۶۲۷۔ ۶۲۸۔ ۶۲۹۔ ۶۳۰۔ ۶۳۱۔ ۶۳۲۔ ۶۳۳۔ ۶۳۴۔ ۶۳۵۔ ۶۳۶۔ ۶۳۷۔ ۶۳۸۔ ۶۳۹۔ ۶۴۰۔ ۶۴۱۔ ۶۴۲۔ ۶۴۳۔ ۶۴۴۔ ۶۴۵۔ ۶۴۶۔ ۶۴۷۔ ۶۴۸۔ ۶۴۹۔ ۶۵۰۔ ۶۵۱۔ ۶۵۲۔ ۶۵۳۔ ۶۵۴۔ ۶۵۵۔ ۶۵۶۔ ۶۵۷۔ ۶۵۸۔ ۶۵۹۔ ۶۶۰۔ ۶۶۱۔ ۶۶۲۔ ۶۶۳۔ ۶۶۴۔ ۶۶۵۔ ۶۶۶۔ ۶۶۷۔ ۶۶۸۔ ۶۶۹۔ ۶۷۰۔ ۶۷۱۔ ۶۷۲۔ ۶۷۳۔ ۶۷۴۔ ۶۷۵۔ ۶۷۶۔ ۶۷۷۔ ۶۷۸۔ ۶۷۹۔ ۶۸۰۔ ۶۸۱۔ ۶۸۲۔ ۶۸۳۔ ۶۸۴۔ ۶۸۵۔ ۶۸۶۔ ۶۸۷۔ ۶۸۸۔ ۶۸۹۔ ۶۹۰۔ ۶۹۱۔ ۶۹۲۔ ۶۹۳۔ ۶۹۴۔ ۶۹۵۔ ۶۹۶۔ ۶۹۷۔ ۶۹۸۔ ۶۹۹۔ ۷۰۰۔ ۷۰۱۔ ۷۰۲۔ ۷۰۳۔ ۷۰۴۔ ۷۰۵۔ ۷۰۶۔ ۷۰۷۔ ۷۰۸۔ ۷۰۹۔ ۷۱۰۔ ۷۱۱۔ ۷۱۲۔ ۷۱۳۔ ۷۱۴۔ ۷۱۵۔ ۷۱۶۔ ۷۱۷۔ ۷۱۸۔ ۷۱۹۔ ۷۲۰۔ ۷۲۱۔ ۷۲۲۔ ۷۲۳۔ ۷۲۴۔ ۷۲۵۔ ۷۲۶۔ ۷۲۷۔ ۷۲۸۔ ۷۲۹۔ ۷۳۰۔ ۷۳۱۔ ۷۳۲۔ ۷۳۳۔ ۷۳۴۔ ۷۳۵۔ ۷۳۶۔ ۷۳۷۔ ۷۳۸۔ ۷۳۹۔ ۷۴۰۔ ۷۴۱۔ ۷۴۲۔ ۷۴۳۔ ۷۴۴۔ ۷۴۵۔ ۷۴۶۔ ۷۴۷۔ ۷۴۸۔ ۷۴۹۔ ۷۵۰۔ ۷۵۱۔ ۷۵۲۔ ۷۵۳۔ ۷۵۴۔ ۷۵۵۔ ۷۵۶۔ ۷۵۷۔ ۷۵۸۔ ۷۵۹۔ ۷۶۰۔ ۷۶۱۔ ۷۶۲۔ ۷۶۳۔ ۷۶۴۔ ۷۶۵۔ ۷۶۶۔ ۷۶۷۔ ۷۶۸۔ ۷۶۹۔ ۷۷۰۔ ۷۷۱۔ ۷۷۲۔ ۷۷۳۔ ۷۷۴۔ ۷۷۵۔ ۷۷۶۔ ۷۷۷۔ ۷۷۸۔ ۷۷۹۔ ۷۸۰۔ ۷۸۱۔ ۷۸۲۔ ۷۸۳۔ ۷۸۴۔ ۷۸۵۔ ۷۸۶۔ ۷۸۷۔ ۷۸۸۔ ۷۸۹۔ ۷۹۰۔ ۷۹۱۔ ۷۹۲۔ ۷۹۳۔ ۷۹۴۔ ۷۹۵۔ ۷۹۶۔ ۷۹۷۔ ۷۹۸۔ ۷۹۹۔ ۸۰۰۔ ۸۰۱۔ ۸۰۲۔ ۸۰۳۔ ۸۰۴۔ ۸۰۵۔ ۸۰۶۔ ۸۰۷۔ ۸۰۸۔ ۸۰۹۔ ۸۱۰۔ ۸۱۱۔ ۸۱۲۔ ۸۱۳۔ ۸۱۴۔ ۸۱۵۔ ۸۱۶۔ ۸۱۷۔ ۸۱۸۔ ۸۱۹۔ ۸۲۰۔ ۸۲۱۔ ۸۲۲۔ ۸۲۳۔ ۸۲۴۔ ۸۲۵۔ ۸۲۶۔ ۸۲۷۔ ۸۲۸۔ ۸۲۹۔ ۸۳۰۔ ۸۳۱۔ ۸۳۲۔ ۸۳۳۔ ۸۳۴۔ ۸۳۵۔ ۸۳۶۔ ۸۳۷۔ ۸۳۸۔ ۸۳۹۔ ۸۴۰۔ ۸۴۱۔ ۸۴۲۔ ۸۴۳۔ ۸۴۴۔ ۸۴۵۔ ۸۴۶۔ ۸۴۷۔ ۸۴۸۔ ۸۴۹۔ ۸۵۰۔ ۸۵۱۔ ۸۵۲۔ ۸۵۳۔ ۸۵۴۔ ۸۵۵۔ ۸۵۶۔ ۸۵۷۔ ۸۵۸۔ ۸۵۹۔ ۸۶۰۔ ۸۶۱۔ ۸۶۲۔ ۸۶۳۔ ۸۶۴۔ ۸۶۵۔ ۸۶۶۔ ۸۶۷۔ ۸۶۸۔ ۸۶۹۔ ۸۷۰۔ ۸۷۱۔ ۸۷۲۔ ۸۷۳۔ ۸۷۴۔ ۸۷۵۔ ۸۷۶۔ ۸۷۷۔ ۸۷۸۔ ۸۷۹۔ ۸۸۰۔ ۸۸۱۔ ۸۸۲۔ ۸۸۳۔ ۸۸۴۔ ۸۸۵۔ ۸۸۶۔ ۸۸۷۔ ۸۸۸۔ ۸۸۹۔ ۸۹۰۔ ۸۹۱۔ ۸۹۲۔ ۸۹۳۔ ۸۹۴۔ ۸۹۵۔ ۸۹۶۔ ۸۹۷۔ ۸۹۸۔ ۸۹۹۔ ۹۰۰۔ ۹۰۱۔ ۹۰۲۔ ۹۰۳۔ ۹۰۴۔ ۹۰۵۔ ۹۰۶۔ ۹۰۷۔ ۹۰۸۔ ۹۰۹۔ ۹۱۰۔ ۹۱۱۔ ۹۱۲۔ ۹۱۳۔ ۹۱۴۔ ۹۱۵۔ ۹۱۶۔ ۹۱۷۔ ۹۱۸۔ ۹۱۹۔ ۹۲۰۔ ۹۲۱۔ ۹۲۲۔ ۹۲۳۔ ۹۲۴۔ ۹۲۵۔ ۹۲۶۔ ۹۲۷۔ ۹۲۸۔ ۹۲۹۔ ۹۳۰۔ ۹۳۱۔ ۹۳۲۔ ۹۳۳۔ ۹۳۴۔ ۹۳۵۔ ۹۳۶۔ ۹۳۷۔ ۹۳۸۔ ۹۳۹۔ ۹۴۰۔ ۹۴۱۔ ۹۴۲۔ ۹۴۳۔ ۹۴۴۔ ۹۴۵۔ ۹۴۶۔ ۹۴۷۔ ۹۴۸۔ ۹۴۹۔ ۹۵۰۔ ۹۵۱۔ ۹۵۲۔ ۹۵۳۔ ۹۵۴۔ ۹۵۵۔ ۹۵۶۔ ۹۵۷۔ ۹۵۸۔ ۹۵۹۔ ۹۶۰۔ ۹۶۱۔ ۹۶۲۔ ۹۶۳۔ ۹۶۴۔ ۹۶۵۔ ۹۶۶۔ ۹۶۷۔ ۹۶۸۔ ۹۶۹۔ ۹۷۰۔ ۹۷۱۔ ۹۷۲۔ ۹۷۳۔ ۹۷۴۔ ۹۷۵۔ ۹۷۶۔ ۹۷۷۔ ۹۷۸۔ ۹۷۹۔ ۹۸۰۔ ۹۸۱۔ ۹۸۲۔ ۹۸۳۔ ۹۸۴۔ ۹۸۵۔ ۹۸۶۔ ۹۸۷۔ ۹۸۸۔ ۹۸۹۔ ۹۹۰۔ ۹۹۱۔ ۹۹۲۔ ۹۹۳۔ ۹۹۴۔ ۹۹۵۔ ۹۹۶۔ ۹۹۷۔ ۹۹۸۔ ۹۹۹۔ ۱۰۰۰۔ ۱۰۰۱۔ ۱۰۰۲۔ ۱۰۰۳۔ ۱۰۰۴۔ ۱۰۰۵۔ ۱۰۰۶۔ ۱۰۰۷۔ ۱۰۰۸۔ ۱۰۰۹۔ ۱۰۱۰۔ ۱۰۱۱۔ ۱۰۱۲۔ ۱۰۱۳۔ ۱۰۱۴۔ ۱۰۱۵۔ ۱۰۱۶۔ ۱۰۱۷۔ ۱۰۱۸۔ ۱۰۱۹۔ ۱۰۲۰۔ ۱۰۲۱۔ ۱۰۲۲۔ ۱۰۲۳۔ ۱۰۲۴۔ ۱۰۲۵۔ ۱۰۲۶۔ ۱۰۲۷۔ ۱۰۲۸۔ ۱۰۲۹۔ ۱۰۳۰۔ ۱۰۳۱۔ ۱۰۳۲۔ ۱۰۳۳۔ ۱۰۳۴۔ ۱۰۳۵۔ ۱۰۳۶۔ ۱۰۳۷۔ ۱۰۳۸۔ ۱۰۳۹۔ ۱۰۴۰۔ ۱۰۴۱۔ ۱۰۴۲۔ ۱۰۴۳۔ ۱۰۴۴۔ ۱۰۴۵۔ ۱۰۴۶۔ ۱۰۴۷۔ ۱۰۴۸۔ ۱۰۴۹۔ ۱۰۵۰۔ ۱۰۵۱۔ ۱۰۵۲۔ ۱۰۵۳۔ ۱۰۵۴۔ ۱۰۵۵۔ ۱۰۵۶۔ ۱۰۵۷۔ ۱۰۵۸۔ ۱۰۵۹۔ ۱۰۶۰۔ ۱۰۶۱۔ ۱۰۶۲۔ ۱۰۶۳۔ ۱۰۶۴۔ ۱۰۶۵۔ ۱۰۶۶۔ ۱۰۶۷۔ ۱۰۶۸۔ ۱۰۶۹۔ ۱۰۷۰۔ ۱۰۷۱۔ ۱۰۷۲۔ ۱۰۷۳۔ ۱۰۷۴۔ ۱۰۷۵۔ ۱۰۷۶۔ ۱۰۷۷۔ ۱۰۷۸۔ ۱۰۷۹۔ ۱۰۸۰۔ ۱۰۸۱۔ ۱۰۸۲۔ ۱۰۸۳۔ ۱۰۸۴۔ ۱۰۸۵۔ ۱۰۸۶۔ ۱۰۸۷۔ ۱۰۸۸۔ ۱۰۸۹۔ ۱۰۹۰۔ ۱۰۹۱۔ ۱۰۹۲۔ ۱۰۹۳۔ ۱۰۹۴۔ ۱۰۹۵۔ ۱۰۹۶۔ ۱۰۹۷۔ ۱۰۹۸۔ ۱۰۹۹۔ ۱۱۰۰۔ ۱۱۰۱۔ ۱۱۰۲۔ ۱۱۰۳۔ ۱۱۰۴۔ ۱۱۰۵۔ ۱۱۰۶۔ ۱۱۰۷۔ ۱۱۰۸۔ ۱۱۰۹۔ ۱۱۱۰۔ ۱۱۱۱۔ ۱۱۱۲۔ ۱۱۱۳۔ ۱۱۱۴۔ ۱۱۱۵۔ ۱۱۱۶۔ ۱۱۱۷۔ ۱۱۱۸۔ ۱۱۱۹۔ ۱۱۲۰۔ ۱۱۲۱۔ ۱۱۲۲۔ ۱۱۲۳۔ ۱۱۲۴۔ ۱۱۲۵۔ ۱۱۲۶۔ ۱۱۲۷۔ ۱۱۲۸۔ ۱۱۲۹۔ ۱۱۳۰۔ ۱۱۳۱۔ ۱۱۳۲۔ ۱۱۳۳۔ ۱۱۳۴۔ ۱۱۳۵۔ ۱۱۳۶۔ ۱۱۳۷۔ ۱۱۳۸۔ ۱۱۳۹۔ ۱۱۴۰۔ ۱۱۴۱۔ ۱۱۴۲۔ ۱۱۴۳۔ ۱۱۴۴۔ ۱۱۴۵۔ ۱۱۴۶۔ ۱۱۴۷۔ ۱۱۴۸۔ ۱۱۴۹۔ ۱۱۵۰۔ ۱۱۵۱۔ ۱۱۵۲۔ ۱۱۵۳۔ ۱۱۵۴۔ ۱۱۵۵۔ ۱۱۵۶۔ ۱۱۵۷۔ ۱۱۵۸۔ ۱۱۵۹۔ ۱۱۶۰۔ ۱۱۶۱۔ ۱۱۶۲۔ ۱۱۶۳۔ ۱۱۶۴۔ ۱۱۶۵۔ ۱۱۶۶۔ ۱۱۶۷۔ ۱۱۶۸۔ ۱۱۶۹۔ ۱۱۷۰۔ ۱۱۷۱۔ ۱۱۷۲۔ ۱۱۷۳۔ ۱۱۷۴۔ ۱۱۷۵۔ ۱۱۷۶۔ ۱۱۷۷۔ ۱۱۷۸۔ ۱۱۷۹۔ ۱۱۸۰۔ ۱۱۸۱۔ ۱۱۸۲۔ ۱۱۸۳۔ ۱۱۸۴۔ ۱۱۸۵۔ ۱۱۸۶۔ ۱۱۸۷۔ ۱۱۸۸۔ ۱۱۸۹۔ ۱۱۹۰۔ ۱۱۹۱۔ ۱۱۹۲۔ ۱۱۹۳۔ ۱۱۹۴۔ ۱۱۹۵۔ ۱۱۹۶۔ ۱۱۹۷۔ ۱۱۹۸۔ ۱۱۹۹۔ ۱۲۰۰۔ ۱۲۰۱۔ ۱۲۰۲۔ ۱۲۰۳۔ ۱۲۰۴۔ ۱۲۰۵۔ ۱۲۰۶۔ ۱۲۰۷۔ ۱۲۰۸۔ ۱۲۰۹۔ ۱۲۱۰۔ ۱۲۱۱۔ ۱۲۱۲۔ ۱۲۱۳۔ ۱۲۱۴۔ ۱۲۱۵۔ ۱۲۱۶۔ ۱۲۱۷۔ ۱۲۱۸۔ ۱۲۱۹۔ ۱۲۲۰۔ ۱۲۲۱۔ ۱۲۲۲۔ ۱۲۲۳۔ ۱۲۲۴۔ ۱۲۲۵۔ ۱۲۲۶۔ ۱۲۲۷۔ ۱۲۲۸۔ ۱۲۲۹۔ ۱۲۳۰۔ ۱۲۳۱۔ ۱۲۳۲۔ ۱۲۳۳۔ ۱۲۳۴۔ ۱۲۳۵۔ ۱۲۳۶۔ ۱۲۳۷۔ ۱۲۳۸۔ ۱۲۳۹۔ ۱۲۴۰۔ ۱۲۴۱۔ ۱۲۴۲۔ ۱۲۴۳۔ ۱۲۴۴۔ ۱۲۴۵۔ ۱۲۴۶۔ ۱۲۴۷۔ ۱۲۴۸۔ ۱۲۴۹۔ ۱۲۵۰۔ ۱۲۵۱۔ ۱۲۵۲۔ ۱۲۵۳۔ ۱۲۵۴۔ ۱۲۵۵۔ ۱۲۵۶۔ ۱۲۵۷۔ ۱۲۵۸۔ ۱۲۵۹۔ ۱۲۶۰۔ ۱۲۶۱۔ ۱۲۶۲۔ ۱۲۶۳۔ ۱۲۶۴۔ ۱۲۶۵۔ ۱۲۶۶۔ ۱۲۶۷۔ ۱۲۶۸۔ ۱۲۶۹۔ ۱۲۷۰۔ ۱۲۷۱۔ ۱۲۷۲۔ ۱۲۷۳۔ ۱۲۷۴۔ ۱۲۷۵۔ ۱۲۷۶۔ ۱۲۷۷۔ ۱۲۷۸۔ ۱۲۷۹۔ ۱۲۸۰۔ ۱۲۸۱۔ ۱۲۸۲۔ ۱۲۸۳۔ ۱۲۸۴۔ ۱۲۸۵۔ ۱۲۸۶۔ ۱۲۸۷۔ ۱۲۸۸۔ ۱۲۸۹۔ ۱۲۹۰۔ ۱۲۹۱۔ ۱۲۹۲۔ ۱۲۹۳۔ ۱۲۹۴۔ ۱۲۹۵۔ ۱۲۹۶۔ ۱۲۹۷۔ ۱۲۹۸۔ ۱۲۹۹۔ ۱۳۰۰۔ ۱۳۰۱۔ ۱۳۰۲۔ ۱۳۰۳۔ ۱۳۰۴۔ ۱۳۰۵۔ ۱۳۰۶۔ ۱۳۰۷۔ ۱۳۰۸۔ ۱۳۰۹۔ ۱۳۱۰۔ ۱۳۱۱۔ ۱۳۱۲۔ ۱۳۱۳۔ ۱۳۱۴۔ ۱۳۱۵۔ ۱۳۱۶۔ ۱۳۱۷۔ ۱۳۱۸۔ ۱۳۱۹۔ ۱۳۲۰۔ ۱۳۲۱۔ ۱۳۲۲۔ ۱۳۲۳۔ ۱۳۲۴۔ ۱۳۲۵۔ ۱۳۲۶۔ ۱۳۲۷۔ ۱۳۲۸۔ ۱۳۲۹۔ ۱۳۳۰۔ ۱۳۳۱۔ ۱۳۳۲۔ ۱۳۳۳۔ ۱۳۳۴۔ ۱۳۳۵۔ ۱۳۳۶۔ ۱۳۳۷۔ ۱۳۳۸۔ ۱۳۳۹۔ ۱۳۴۰۔ ۱۳۴۱۔ ۱۳۴۲۔ ۱۳۴۳۔ ۱۳۴۴۔ ۱۳۴۵۔ ۱۳۴۶۔ ۱۳۴۷۔ ۱۳۴۸۔ ۱۳۴۹۔ ۱۳۵۰۔ ۱۳۵۱۔ ۱۳۵۲۔ ۱۳۵۳۔ ۱۳۵۴۔ ۱۳۵۵۔ ۱۳۵۶۔ ۱۳۵۷۔ ۱۳۵۸۔ ۱۳۵۹۔ ۱۳۶۰۔ ۱۳۶۱۔ ۱۳۶۲۔ ۱۳۶۳۔ ۱۳۶۴۔ ۱۳۶۵۔ ۱۳۶۶۔ ۱۳۶۷۔ ۱۳۶۸۔ ۱۳۶۹۔ ۱۳۷۰۔ ۱۳۷۱۔ ۱۳۷۲۔ ۱۳۷۳۔ ۱۳۷۴۔ ۱۳۷

میں آتے تھے۔ ان باربر داریوں کے ہاتھوں میں سے سب سے زیادہ قوی ہیکل ہاتھی جہی کے دانت نہیں ہوتے تھے، دشوار گزار زمینوں پر توپ خانہ لے جاتا تھا۔ اور اسی قسم کی دوسری خدائیں انجام دیتا تھا۔ جب یہ ہاتھی باہر نکلتے تھے تو ان کے گھٹنے باندھ دیئے جاتے تھے تاکہ ان کی آواز سے راگمیر ہوشیار ہو جائیں اور راستہ صاف کریں۔ کیوں کہ جب ہاتھی دوڑتا تھا یا تیز رفتاری سے چلتا تھا تو اس کو اتنی آسانی سے روکا نہیں جاسکتا تھا جتنی آسانی سے گھوڑے کو روک سکتے تھے۔ یہ

اورنگ زیب کے عہد حکومت میں فیضانِ خاصہ کے نام پر تھے۔ خالق داد، مین مبارک، خدا داد، سر و سیرت، دل کشا، بخت بہادر، یک دانتا، دل پسند، کبرا، عظام مست، صدامست، نژاد، دل کشا، بابا بخش، نیک بخت، کٹا، کماری، بلند، سرلا، لطیف، نور سنگھ، خوب رو، فتح مبارک، دل و لیر، شاہ عنایت، اول بخش، فتح نصرت، دائم شکوہ، دلاسا سیرت، فتح جنگ، دل سنگار، لشکر شوہرا، دشمن کش، کالا پہاڑ، عقدہ در، کشا و کشا، زلزلہ، خونی، خونناک، ملک مدھن، مہا مہین، اتم، ہاگ مار، پتہ زور، ماہ رو، ستارہ، کشا و رغور، سند گج، پائے تخت، آتش، نور لعل، ہیرا، خوش رفتار، تیز رو، مانگ صورت، بھیللا، دائم نسر، چاند کنور، تلخ شکن، کوہ شکن، خوش شکیل و غیرہ۔

اٹھارہویں اور انیسویں صدی میں یہ دستور جاری رہا۔ عام طور پر شاہانِ مغلیہ ہاتھی پر سوار ہو کر باہر نکلتے تھے بلکہ اور بالخصوص عیدین کو وہ ہاتھی پر عید گاہ جاتے تھے بلکہ کسی دوسرے

۱۔ منوچی ۲/ص ۳۶۳ ۲۔ منوچی ۲/ص ۳۶۲ - ۳۶۳

۳۔ سیر التاخرین (۱۔ ا۔ ت) ۲/ص ۱۳

GROSE: A VOYAGES TO THE EAST INDIES. I, PP.

۱۔ احمد شاہ بادشاہ کے متعلق لکھا ہے: "از قلعہ مبارک بر فیل سوار شدہ... تاریخ احمد شاہی ص ۶۱ الف

نیز گلدستہ منشی چندربھان ص ۲۰، ۲۱ الف، واقعات آظفری ص ۹۱

حلقے پر فوج کشی کے لیے روانگی کے وقت اور وہاں سے فتح پابی کے بعد واپسی پر ہاتھی پہنچا آیا
جایا کرتے تھے۔

حالا نکر نادر شاہ کے حلقے کے بعد فیل خانہ تباہ و بہاد ہو گیا تھا۔ لیکن سرکار مغلیہ میں دو
چار ہاتھی ضرور رہتے تھے۔ بہادر شاہ ظفر کے سواری کے ہاتھی کا نام مولانجش تھا۔ وہ اچھے آقلے
اتنی محنت کرتا تھا کہ جس دن اس نے بادشاہ کے گرفتار ہونے کی خبر سنی، اسی دن اس کی روح
بہادار گئی۔

حالا نکر ہاتھی کی سواری شاہان مغلیہ کا خصوصی حق تھا۔ بلا بادشاہ کی اجازت کے
کوئی سرکاری ملازم یا کوئی دوسرا شخص ہاتھی پر سواری نہیں کر سکتا تھا۔ لیکن گماشتار ہوں بھی

لے حسن احمد کے میدان میں قطب الملک عبدالقادر خاں کو شکست دینے کے بعد محمد شاہ بادشاہ
جڑی شان و شوکت سے شہر میں داخل ہوا۔ ہاتھی زربفت کی جھولوں، نقری و طلائے پاکھروں سے
آراستہ پیراستہ اور نشان زد نشان طلاکار زرنگار ایسے تھے کہ جن پر آنکھ نہیں جھپکتی۔ سیرت خان
۲/ص ۶۸-۶۹۔ ہم عصر شواہد کے لیے ملاحظہ ہو۔ وقائع اندرام غلص (قلمی) ۲/ص ۶۰ ب خانی خاں
۲/ص ۹۳۵، ۷۰۳

سے رسالہ محمد شاہ و خاندوران خاں ص ۷۲ ب، احمد شاہ کے زمانے میں فیل خانے کے ہاتھیوں
کو چار چار دن تک رات ب نہ ملتا تھا اور وہ اتنے کمزور و لاغر ہو گئے تھے کہ بار برداری کے کام کے
لیے بھی بے کار ہو گئے تھے۔ داروغہ فیل خانہ جواب دہ کہ فیلاں چہاں چہاں فاقہ می دارند، طاقت
بار کشی نہادارند۔ تاریخ احمد شاہی ص ۱۳۵ الف، ۱۳۶ الف زربت سنگھ کے ہاتھی کی ہجو کے
مطالعہ سے اٹھارہویں صدی میں سرکار مغلیہ کے فیل خانے کی ذبول حالی کا بخوبی اندازہ ہو سکتا
ہے۔ کلیات سودا۔ ۱/ص ۳۷۵-۳۷۸

سے امداد صابری، ۱۵۵۷ء کے غدار شعراء ص ۵-۱۴ لکھ برتیر لادت، ۲/ص ۳۱، ۳۰۸